

VÄRDEBESKRIVNING

Område av riksintresse för naturvård i Västerbottens län

Datum: 2023-05-02

Områdesnummer: NRO 24 039

Områdesnamn: Byske älv

Kommun: Skellefteå

Kartblad: 23 J, 23 K, 23 L

Area: 13 215 ha

Naturgeografisk region: Bergkullslätt (32c), Vågig bergkullterräng (30a), Norra Bottenvikens kustslätt (29a)

Kust/havsregion: Ej aktuellt

Regionindelning för sjöar och vattendrag: Bottenviken

Agrara kulturlandskapsregioner: Ej aktuellt

Landskapsform: 1) Slätt med lägre relativ höjd än 20 m, 3) Kullig terräng med relativ höjd 20–50 m, 4) Kullig terräng med relativ höjd 50–100 m, 5) Vågig bergkulleterräng med relativ höjd över 100 m, 6) Bergkullslätt.

Riksvärde: Vattendrag, geovetenskap (isälvsdelta, raviner, nipor, meanderformer, strandterrasser), fauna, flora.

Värdebeskrivning: Byskeälven är en av Sveriges största outbyggda skogsälvar och därtill en av de artrikaste. Riksintresseområdet omfattar många sällsynta naturtyper, arter och särpräglade och välutbildade landformer. De naturliga, säsongsmässiga vattenståndsfluktuationerna skapar artrika strandzoner. Byskeälven är ett mycket viktigt reproduktionsvatten för ursprungliga bestånd av lax och havsöring. I älven finns även livskraftiga bestånd av utter och flodpärlmussla. Strömsträckorna är särskilt artrika livsmiljöer där fungerande lekbottnar är mycket viktiga för en rik vattenfauna.

Landskapet har mycket höga geovetenskapliga naturvärden och Byskeälven är ett framstående exempel på en skogsälv som visar landskapets postglaciala och sentida utveckling. I området mellan Åselet och Fällfors har stora sedimentmängder fyllt ut dalgången och bildat deltan, terrassytor, övergivna älvlopp mm. Även flätade fåror, och meanderbågar utgör geovetenskapliga naturvärden i Byskeälven. Maranäsvältan nära Fällfors är ett storskaligt exempel på grundvattenerosion och ravinbildning.

Huvudkriterier:

- A Framstående exempel på skogsälv, som ger en mångsidig bild av landskapets postglaciala och sentida utveckling
- B Väsentligen opåverkat vattendrag
- C Vattendrag med sällsynta eller hotade naturtyper och arter
- D Vattendrag med rik flora och fauna

Förutsättningar för bevarande: Grundförutsättningen för att bevara områdets naturvärden är att den naturliga vattenregimen bevaras och att karaktären av opåverkad skogsälv bibehålls. Byskeälvens naturvärden kan reduceras av bland annat vattenreglering, bortledning av vatten, utsläpp, industrianläggningar, täkter, dikning och kalavverkning i älvens närområde. Ingrepp som förändring av vattendragets sträckning eller bottenprofil, vandringshinder, vattenuttag, utsläpp av försurande ämnen, miljögifter, överfiske, och inplantering av främmande fiskstammar skulle också medföra att naturvärdena skadades.

Byskeälvens geovetenskapliga värden kan påverkas negativt av täktverksamhet, vägdragning och mer storskaliga schakt- och anläggningsarbeten.

Efter att flottningen upphörde 1967 har åtgärder gjorts för att återställa systemet till ett skick som liknar det som rådde före flottningsepoken. Det är angeläget att fortsätta med miljöåterställning i älvsystemet, till exempel genom att ta bort onaturliga vandringshinder och att återställa svämplan och skadade bottenar. Det är också viktigt att återställa hydrologin på dikade våtmarker inom avrinningsområdet.

Säkerställande: Byskeälven är skyddad som Natura 2000-område utifrån habitatdirektivet (SE810437). Maranäsvältan är skyddad som naturvårdsområde. Naturreservatet Åbränna ligger delvis inom riksintresseområdet. Byskeälven är skyddad mot vattenkraftutbyggnad enligt 4 kap 6 § miljöbalken.

Områdets huvuddrag: Byskeälven är en av Sveriges största skogsälvar. Älven är ca 23 mil lång och i stort sett orörd av vattenkraftutbyggnad. Älven rinner upp i Norrbottens län, passerar länsgränsen cirka tio mil från kusten och mynnar i havet vid Byske. Källområdena i Norrbotten är flacka med otaliga småsjöar och mindre sjösystem. Allteftersom växer många småflöden ihop till mindre älvar som rinner ut i de stora långsmala sjöarna Långträsk, Västra Kikkejaur och Arvidsjaursjön kring Arvidsjaur. Genom tillskott från ytterligare biflöden övergår Byskeälven successivt till att bli en vild skogsälv med brusande forsar och höga fall.

Landskap och naturförhållanden

Byskeälvens lopp genom Västerbotten är sjöfattig och karaktäriseras av forsar och fall omväxlande med lugnflytande sträckor ända ner till mynningsområdet. Forsar finns framför allt uppströms Åselet och nedströms Fällfors.

Mellan länsgränsen och högsta kustlinjen (HK) flyter älven genom moränmarker i ett rakt till svagt slingrande lopp med en lång rad forsar. I Kaxfallet trängs älven ihop till en kanjon. Nedströms Kaxfallet kantar sumpskog och blockfält långa sträckor av älven. Vattenståndsamplituden är ett par meter och stränderna

är vanligtvis smala med låga brinkar. Den måttliga vattenståndsamplituden gör att det växer rikligt med övervattensväxter mitt ute i selen. Moränstränder med vegetation rik på ris och gräs är också typiska i det här området. Skogarna som kantar selen är ofta både frodiga och örtrika. Vid selen finns ofta flacka, breda stränder. De har tidigare använts som slättermarker men är nu övergivna.

Ålsån mynnar i Byskeälven i höjd med högsta kustlinjen strax nedströms Hobergsforsen. Ån rinner upp i ett flackt myrrikt skogslandskap ovanför högsta kustlinjen. I översta delen är ån lugnflytande men den övergår i ett forsrikt parti genom en barrskogsdominerad miljö i sitt nedre lopp.

Från högsta kustlinjen till kusten rinner älven genom tjocka lager av isälvsediment och postglaciala finsediment. Älven har grävt sig ner genom sedimentlagren och omformat älvfåran med övergivna fåror, välutbildade terrasser, brinkar med barrskog, höga nipor och raviner som resultat. Här finns även sträckor med flätade fåror. Häftig isgång präglar stränderna längs vissa delar av älvsträckan från högsta kustlinjen ner till Åselet. Där älvfåran vidgar sig och strömhastigheten är låg avsätts nya sediment och formar inlandsdeltan, deltat i Åselet är störst och mest välutvecklat. Deltaholmarna vid Åselet närs av regelbundna översvämningar och har frodig vegetation. De har tidigare varit nyttjade som slättermarker men är idag stadda i igenväxning. Det här området har höga botaniska värden och stor artrikedom, delvis betingad av isskavning som öppnar för mer konkurrenssvaga arter. Flera inlandsarter har här sin östliga utbredningsgräns.

Nedströms Åselet finns flera växtrika lugnvattenområden men växtligheten i vattnet och på stränderna är artfattigare. I trakten av Fällfors meandrar älvfåran i tvära krökar ställvis omgivna av avsnörda korvsjöar rika på vattenvegetation. Branta eroderande brinkar utgör yttersvängar och ackumulationsstränder utgör innerkurvorna. Fällforsen är älvens största fors med 25 meters fallhöjd på en 750 meter lång sträcka. Den är smal och brant och inkluderar ett vattenfall. Forsen omges av stenvägg byggda för flottningsändamål. Örtskogar och ängsmarker kantar älven i den här delen av området. Närmare kusten är älvfåran slingrande och rik på forsande partier. Strandvegetationen är artfattig med otydliga zoner.

Biflödet Tvärån mynnar i älven en dryg mil från Byskefjärden. Tvärån har ett relativt lugnflytande, slingrande lopp över glaciala sediment och isälvsediment genom vilket vattnet gräver sig ner, särskilt i det nedre loppet.

Geomorfologi

Byskeälvens dalgång inom Västerbotten är ett framstående exempel på landskapets postglaciala och sentida utveckling utmed en skogsälv. Dominerande isrörelseriktning i det här området har varit från västnordväst till nordväst. Kanten på inlandsisen befann sig vid Byske för knappt 9 000 år sedan. Isen smälte troligen bort cirka 200–300 meter per år i området. Hela riksintresseområdet bör därmed ha varit isfritt för ca 8 600–8 700 år sedan. Dalgången är orienterad i nordväst-sydost i regionens tektoniska huvudriktning, vilket har varit avgörande för isälvarnas flöden och avsättning av

naturgrusavlagringar. Norr och söder om dalgången utbreder sig flacka höjder med moränkullar omgivna av flacka våtmarker.

Från högsta kustlinjen, i nivå med Ålsåns utflöde sydost om Myrheden, börjar den ganska djupa och välmarkerade preglaciala fåra som skapar dalgången från Blankselet ända ner till havet. Mellan Myrheden och Åselet ligger Byskeälvsdeltat, ett randdelta som har fyllt ut nästan hela dalgången. Hitbackheden mellan Sälgräskbäckens nedersta del och älven är en kvarvarande rest av det deltat. Dalgången är ganska trång och djupet tilltar, speciellt nedströms Blankselet, där Sälgbäckens sidodal ansluter till den preglaciala fåran.

Nedströms Åselet vidgas dalgången successivt, här är den utfylld med sandiga och moiga sediment som avsattes vid isälvens mynning i det dåtida havet. Vid efterföljande landhöjning har älven skurit sig ner genom deltasedimenten som därvid har omlagrats och bildat så kallade *braided river*-avlagringar eller *point-bars* i meanderbågarnas innersvängar.

Från Storvik ca 5 km uppströms Fällfors och nerströms till Selsmorán har älven ett karakteristiskt meandrande lopp. Längs sträckan finns flera generationer älvterrasser med spår av äldre meandersvängar. På älvens norra sida från Fällfors ca 9 km ner till Hällfors finns både korvsjöar och karakteristiskt bågformade våtmarker som visar äldre meandersvängar. Älvens erosion har förutom älvterrasser skapat nipor och erosionsbranter. I terrasserna har bäckar och grundvattenflöden skapat betydande ravinbildning som fortfarande pågår. Ett spektakulärt exempel på detta är Marranäsvältan, ca 2 km söder om Fällfors.

Från Selet österut via Långsjöns södra spets till Tåmeträsket har en flack sänka i berggrunden gjort att en del av isälvsflödet har avlänkats till isälven i Åbyälvens dalgång. Byskeälvens isälv har alltså bidragit med isälvs sediment till bland annat den ganska mäktiga rullstensåsen mellan Tåmeträsket och Tåme.

Området söder om Fällfors har utsatts för svallning som har bildat tydliga stråk med strandvallar. Här finns också övergivna meanderlopp med döda fall.

Flygsanddyner och mer eller mindre tydliga fält med eoliskt (vindtransporterat) material är främst avsatta vid Selsmorán, Djupgrovheden, Pitmanliden (omedelbart intill Byskeälvens riksintresseområde) och Andersforsheden.

Växt- och djurliv samt älvnära skogar

Byskeälven hör till de botaniskt artrikaste av de norrländska skogsälvarna. Kärlväxtfloran vid Byskeälven omfattar minst 250 kärlväxtarter och är väl så artrik som motsvarande delar av de stora fjällälvarna.

Mellan länsgränsen och Myrheden är vegetationen mångformig med välutbildad, zonerad strandvegetation. I lugnflytande partier med finkorniga sediment kan vattenvegetationen bli riklig. En måttlig vattenståndsamplitud gör att bestånd av bladvass och säv ofta har etablerat sig mitt i selen, vilket inte förekommer vid de stora svenska älvarna. Både flytbladsvegetation, kortskottsväxter och mer högvuxen vattenvegetation breder ut sig i lugnflytande områden som ibland kantas av sjöfräken. Vanliga arter ute i älven är till exempel vit och gul näckros,

hårslinga och plattbladig igelknopp. Även sjösäv, bladvass, ålnate och gräsnate finns i stora bestånd.

Älvstränderna kantas ofta av strandskog med gråal, björk och enstaka tall. Häftig isgång präglar stränderna, särskilt längs den mellersta delen av älven, där man ofta ser att buskar och träd har avskavd bark. Vid forsarna återfinns örtrika strandskogar med tall, gran, björk och gråal. I den örtrika strandskogen växer buskar som hägg, brakved, kanelros och tibast och ett fältskikt av t ex liljekonvalj, älgört, skogsnäva, brunrör och grenrör.

I synnerhet vid övre delarna av älven är vegetationen ofta tydligt zonerad. Nedanför strandskogen finns ofta en zon med lägre buskar (ofta lapp- och grönvide), nedanför buskarna växer vanligen ängsvegetation med örter och gräs (blåtåtel, grenrör, blodrot mm). Där vattenståndet är mer varaktigt återfinns starrdominerad växtlighet med styltstarr, flaskstarr, sjöfräken och olika örter. De ört- och gräsrika markerna vid de flacka stränderna har tidigare nyttjats som slåttermarker. Detsamma gäller torvmarker med riklig starrvegetation.

Moränstränder med ljung, blåtåtel och blodrot är utmärkande för Byskeälven. I partier med flätade fåror finns ovanligare arter av starr och örter, till exempel polarbräsma, liten ärtstarr och kärresälting. På strandklippor och stenar i anslutning till älven kan en rik lavflora utvecklas.

Sträckan mellan Nyfors och Åselet är den botaniskt rikaste. Här ger utflöden av sippervatten förutsättningar för mer näringskrävande växtarter. I deltaområdena fins örtrika bland- och lövskogar och de numera förbuskade slåttermarkerna har ibland kvar rester av en artrik ängsflora. Bland växterna på stränderna märks bland annat mindre vanliga växter som kanelros, tibast, strutbräken, kung Karls spira samt stora bestånd av ängsruta. Vanligt mannagräs och skogsolvon är andra exempel på i Norrland sällsynta växter som finns längs älven.

Det förekommer värdefulla barrskogsbestånd i älvens närhet på flera håll, till exempel i raviner, älvbrinkar och på vissa av bergen nära älven. Bland annat finns växtplatser för trådbrosklav och flera rödlistade vedsvampar i älvens närhet.

Vattendynamikens växlingar mellan fors, ström och lugna partier är karaktärsdrag som tillsammans med vattenkemin ger förutsättningar för en rik fauna av vattenlevande djur. Närmare 20 fiskarter lever i älven och dess biflöden. Karaktärsarter är öring, lax, harr, lake, elritsa och stensimpa. Även arter som abborre, gädda och mört är vanliga.

De lugnflytande avsnitten med tät vattenvegetationen är viktiga livsmiljöer för fiskyngel och insekter. I forsar syresätts vattnet och finkornigt material spolats bort. Där består bottnarna mest av stenar och block. Här och var finns klippor som är bevuxna med mossor och alger bland vilka talrika fastsittande, filtrerande insekter har en skyddad miljö.

Byskeälven har ett starkt utterbestånd. Flodpärlmussla förekommer både i huvudfåran och i ett par biflöden. Flodkräfta är funnen i älvens

mynningsområde. Andra skyddsvärda arter som förekommer vid älven är storfläckig kungsnattslända och strandsandjägare.

Delområden

Vid **Kåtaselet** omges Byskeälven av flacka tallhedar. Stränderna har artrik, välzonerad vegetation. Det finns stora bestånden av sjösäv (en art som inte tål stora vattenståndsvariationer) mitt i selet.

Nedre Garaselet och forsarna närmast nedströms utgör ett älv- och skogslandskap av hög klass. Selet har flacka stränder och förutom säv finns även stora bladvassbestånd i älvfåran. Forsarna omges av frodvuxna, art- och örtrika strandskogar med ovanliga arter som till exempel örnbräken som har sin enda kända växtplats längs Byskeälven inom Västerbottens län.

Näsbergsfallet är en attraktiv forssträcka med både strandklippor, flacka moränstränder samt rikare sippervattenflöden med näringskrävande växtarter som dvärglumner och björnbrodd.

Hobergsforsen ligger vid Högsta Kustlinjen (HK). Här finns en osedvanligt rik förekomst av brakved.

Nedströms Åselet finns ett terrasslandskap som domineras av hedtallskogar. I brinkarnas nedre delar är lövinslaget stort. Fältskiktet är örtrikt och liljekonvalj är en vanlig art. Aktivt eroderande nipor med sparsam vegetation finns på flera ställen.

Krångsvaret är en liten fors omgärdad av höga brinkar. Forsmiljön är vacker och har en artrik flora.

Fällforsen är älvens största fors. Här finns örtrika strandskogar, växtrika lugnvattenområden och korvsjöar. Forsen avslutas med ett litet delta.

Marranäsvältan är en kraftigt eroderande ravin som ligger i en meanderbåge strax nedströms Fällforsen.

I **Holmforsen** finns holmar med örtrik skog, här finns bland annat Byskeälvens enda kända växtplats för skogsolvon.

Aftonsmorforsen har strandskogar med bland annat älvens rikaste förekomst av strutbräken.

Treholmsforsen omges av kulturpräglad växtlighet där framför allt en betad strandskog av gråal och björk med riklig förekomst av maj- och strutbräken är ett ovanligt inslag vid älven.

Anmärkningar: De övre delarna av riksintresset Byskeälven ligger inom Norrbottens län och inkluderas inte i denna beskrivning. Byskeälven är även av riksintresse för både friluftsliv och kulturmiljövård.

Referenser:

- Bergquist, B. 1996. Särskilt skyddsvärda vattenområden med hänsyn till fiske, friluftsliv och förekomst av skyddsvärda fiskarter/stammar.
- Fiskeriverket, beslut 1988-04-11 rörande Områden av riksintressen för yrkesfisket, områden av särskilt intresse för fritidsfisket samt områden av särskilt intresse avseende arter och stammar av fisk.
- Fiskeristyrelsen 1984. Bevarande av de svenska fiskbeståndens genetiska resurser.
- Fängstam, H, 1987: Inventering av flodpärlmusslan i Västerbottens län. Länsstyrelsen i Västerbottens län, meddelande 7:1986.
- Grelsson, G & Nilsson, C 1981: Byskeälvens växtvärld inom Västerbotten. Länsstyrelsen i Västerbottens län Meddelande 1981:6.
- Lassila, M, 1991: Marranäsvältan och Lerfallet. Markkontakt 1991:1. Länsstyrelsen i Västerbottens län 1986: Inventering av naturgrus över och under grundvattenytan samt restprodukter inom Skellefteå kommuns försörjningsområde. Länsstyrelsens tryckeri 1987.
- Länsstyrelsen i Västerbottens län 1993, Våtmarker i Västerbottens län, Umeå 1993.
- Länsstyrelsen i Västerbottens län 1997: Inventering av naturgrus över och under grundvattenytan samt restprodukter inom Byske/Fällfors försörjningsområde. Länsstyrelsens tryckeri 1997.
- Länsstyrelsen i Västerbottens län, 2020: Bevarandeplan för Byskeälven (SE0810437), fastställd 2020-05-12.
- Mikaelsson, E, 1989: Byskeälvens dalgång inom Västerbottens län – Geomorfologisk karta, beskrivning och naturvärdesbedömning. Lunds universitet, naturgeografiska institutionen, seminarieuppsats nr 16.
- Naturvårdsverket, 1994: Myrskyddsplan för Sverige. Solna 1994.
- Naturvårdsverket, 2011. Större vattendrag. Vägledning för svenska naturtyper i habitatdirektivets bilaga 1, NV-04493-11. Naturvårdsverket.
- Olsson, M, m.fl: 1988: Utterinventering Norrland 1986 - 1987. Naturhistoriska riksmuseet och Svenska jägareförbundet.
- Rudberg, S & Sundborg, A 1975: Vattendragen i norra Norrland, Naturgeografiska inst, Uppsala universitet.
- SOU 1976:28 Vattenkraft och miljö 3.
- Vatteninformationssystem Sverige, VISS. <http://viss.lansstyrelsen.se/>
- Viotti, A, 1979: Byske älv. Naturinventering. Länsstyrelsen i Norrbottens län, planeringsavdelningen, rapportserie 1979:6.